

ՆՇՈՒՅԹԱՎՈՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿԻՐԱՌԱՀԱՃԱԽԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ ԱՐԴԻ
ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ս. Ռ. Ավետյան
sargisavetyan@ysu.am, ԵՊՀ

Նշույթավորվածության գաղափարը լեզվաբանության մեջ առաջ է քաշվել Ն. Տրուբեցկոյի կողմից՝ հնչույթային հակադրությունների ուսումնասիրության և որոշակի դիրքերում դրանց չեզոքացման հետ կապված: Այն հնչույթային հակադրությունները, որոնց մի անդամը բնութագրվում է մի որոշակի հատկանիշի առկայությամբ, իսկ մյուս անդամը՝ դրա բացակայությամբ, Ն. Տրուբեցկոյը կոչում է «պրիվատիվ հակադրություններ»: Ընդ որում տվյալ հատկանիշի առկայությամբ բնութագրվող անդամը համարվում է նշույթավորված, իսկ այդ հատկանիշից զուրկ անդամը՝ ոչ նշույթավորված: Նա իբրև նշույթավորված - ոչ նշույթավորված հակադրության օրինակ նշում է *ծայնեղ-ոչ ծայնեղ (խուլ), ռնգային-ոչ ռնգային, շրթնայնացած-ոչ շրթնայնացած* հակադրությունները³⁴:

Ռ. Յակոբսոնը նշույթավորված - ոչ նշույթավորված հակադրության սկզբունքը հետևողականորեն կիրառում է քերականական և իմաստային կարգերի նկատմամբ: Սակայն Յակոբսոնի մոտ նշույթային հակադրության բնորոշման չափանիշը նախևառաջ իմաստային է: Ըստ այդմ՝ եթե նշույթավորված անդամը միանշանակ ցույց է տալիս մի որոշակի հատկանիշի առկայությունը, ապա ոչ նշույթավորված անդամը երկիմաստ է. այն կարող է կիրառվել այդ հատկանիշի բացակայությունը նշելու համար, բայց կարող է կիրառվել նաև չեզոք, ընդհանրական իմաստով, որի դեպքում ընդհանրապես ոչինչ չի ասվում այդ հատկանիշի մասին: Այլ կերպ ասած՝ ոչ նշույթավորված անդամը ըստ համատեքստի կարող է արտահայտել մի կողմից՝ տվյալ հակադրության նշույթավորված

³⁴ Տե՛ս N. S. Trubetskoj, Principles of Phonology, translated by Christiane A. M. Baltaxe, 2nd printing, Berkeley and Los Angeles, 1971 [1969], էջ 75: Տրուբեցկոյի՝ նշույթավորվածության ըմբռնման մասին հանգամանորեն տե՛ս նաև՝ J. Gvozdanovic, Defining markedness // O. Miseska Tomic, (ed.), Markedness in synchrony and diachrony, Berlin, 1989, էջ 47-50:

անդամի հակադիր եզրի իմաստ, մյուս կողմից՝ տվյալ հակադրության տեսանկյունից չեզոք, ընդհանրական իմաստ³⁵:

Ռ. Յակոբսոնը նկատում է նաև, որ քերականական կարգերի դեպքում նշոյթավորված և ոչ նշոյթավորված ձևերի միջև առկա է ձևի և իմաստի հարաբերակցության որոշակի դիագրամային պատկերագրայնություն (diagrammatic iconicity), քանի որ իմաստային առումով ոչ նշոյթավորված անդամը սովորաբար արտահայտության պլանում նույնպես լինում է ոչ նշոյթավորված, որը դրսևորվում է կա՛մ զրոյական ձևաբանական արտահայտությամբ, կա՛մ նշոյթավորված անդամի համեմատությամբ ավելի սակավաթիվ ձևային ու հնչոյթային կազմով³⁶:

Ձևաբանական նշոյթավորված և ոչ նշոյթավորված ձևերի տարբերակման յակոբսոնյան մյուս հարաչափը (parameter) վերաբերում է սինկրետիզմի երևույթին, որի համաձայն՝ նշոյթավորված անդամը ոչ նշոյթավորվածի համեմատությամբ հաճախ ավելի սակավաթիվ ձևաբանական հակադրություններ է արտահայտում, այսինքն՝ ոչ նշոյթավորված ձևաբանական անդամին հատուկ որոշ հակադրություններ կարող են չեզոքանալ և բացակայել նշոյթավորված անդամի պարագայում³⁷:

Բնական լեզվաբանության տեսության շրջանակներում նշոյթավորվածության հասկացությունը նոր բովանդակություն է ձեռք բերում. ոչ նշոյթավորված նշանակում է «բնական», իսկ նշոյթավորված՝ «ոչ բնական»: Այդպես էլ ավելի քիչ նշոյթավորված նշանակում է «ավելի բնական», իսկ ավելի շատ նշոյթավորված՝ «ավելի քիչ բնական»: Այս կամ այն լեզվական ձևի բնական կամ ոչ բնական լինելը կախված է խոսողների կողմից տվյալ լեզվական միավորի ընկալման դյուրինության աստիճանից: Ըստ այդմ՝ ավելի շատ կամ ավելի քիչ բնական նշանակում է «ավելի շատ կամ ավելի քիչ դյուրին մարդկային ուղեղի համար»³⁸: Այլ կերպ ասած՝ բնականության տեսանկյունից լեզվական բոլոր ձևերը հավասարաթեք և նույնքան դյուրին չեն խոսողների համար. ավելի քիչ նշոյթավորված / ոչ նշոյթավորված ձևերը ավելի հեշտությամբ են իրացվում հաղորդակցման

³⁵ Տե՛ս R. Jakobson, Russian and Slavic Grammar, Berlin/New York/Amsterdam, 1984, էջ 1-2, 47, 153:

³⁶ Տե՛ս R. Jakobson, Quest for the essence of language // R. Jakobson, Selected Writings, Vol. 2, Word and Language, The Hague - Paris, 1971, էջ 352 հջ., R. Jakobson, Implications of language universals for linguistics // J. Greenberg (ed.), Universals of Language, The M. I. T. Press, 1966 [1963], էջ 270:

³⁷ Յակոբսոնի՝ նշոյթավորվածության ըմբռնման մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս E. L. Battistella, The Logic of Markedness, Oxford University Press, 1996, էջ 19-34:

³⁸ Տե՛ս W. Mayerthaler, System-independent morphological naturalness // W. U. Dressler, W. Mayerthaler, O. Panagl, W. U. Wurzel, Leitmotifs in Natural Morphology, Amsterdam /Philadelphia, 1987, էջ 27, 48-50:

գործընթացում, ուստի խոսողների կողմից ենթագիտակցաբար դրանց նախապատվություն է տրվում ավելի դժվարընկալելի ձևերի նկատմամբ³⁹:

Լեզվական ձևերի բնականության աստիճանը որոշվում է համընդհանուր բնականության մի շարք պարամետրերի միջոցով, որոնք էլ իրենց հերթին ճանաչողական և նշանագիտական պայմանավորվածություն ունեն: Առավել կարևոր են համարվում հատկապես կառուցվածքային *պատկերագրայնության*, *ձևային միասնականության (միաձևության)*, *կառուցվածքային թափանցիկության* հարաչափերը⁴⁰: Լեզվական ձևերի նշույթային փոխհարաբերությունը դրսևորվում է ինպես լեզվի յուրացման և գործածության, այնպես էլ նրա տարածմանակյա փոփոխության գործընթացում: Ըստ այդմ՝ ոչ նշույթավորված ձևերը սովորաբար ավելի՝ ա) տարածված և հաճախադեպ են լեզուներում, բ) վաղ են յուրացվում երեխաների կողմից, գ) հեշտությամբ են իրացվում հաղորդակցման գործընթացում, դ) քիչ են ազդեցության ենթարկվում լեզվական խանգարումների ժամանակ, ե) ավելի հաճախ են գործածվում, զ) պատմականորեն ավելի կայուն են լեզվական փոփոխությունների ժամանակ և այլն⁴¹:

Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ բնականության տարբեր հարաչափերը հաճախ միմյանց հակադիր միտումներ են ներկայացնում, այնպես որ մի հարաչափի տեսանկյունից բնական ձևը կարող է ոչ բնական լինել մեկ այլ հարաչափի դեպքում⁴²: Այդ առումով լեզուներում նշույթավորված ձևերը առաջանում են լեզվական տարբեր մակարդակներում, ինչպես նաև նույն մակարդակում, գործող բնականության տարբեր հարաչափերի մրցակցային պայքարի արդյունքում⁴³: Արդ, լեզվական փոփոխությունների ժամանակ մի լեզու կարող է նախապատվություն տալ բնականության մի հարաչափի, իսկ մեկ այլ լեզու՝ այլ հարաչափի՝ կախված այն բանից, թե որ հարաչափի միտումն է ավելի համահունչ տվյալ լեզվի

³⁹ St' u W. U. Wurzel, On Markedness// Theoretical Linguistics, Vol. 24, No. 1, 1998, էջ 60-65:

⁴⁰ St' u W. Mayerthaler, նշվ. աշխ., էջ 48-49, G. Crocco Galéas, The Parameters of Natural Morphology, Padova, 1998:

⁴¹ St' u W. Mayerthaler, Morphologische Natürlichkeit, Wiesbaden, 1981, էջ 4-5, W. U. Wurzel, On Markedness..., էջ 56-61:

⁴² St' u W. U. Dressler, Naturalness and morphological change // B. D. Joseph, R. D. Janda (eds.), Handbook of Historical Linguistics, Blackwell Publishing, 2003, էջ 461-471, W. U. Dressler, M. Kilani-Schoch, Natural Morphology // A. Hippisley, G. Stump (eds.), The Cambridge Handbook of Morphology, Cambridge University Press, 2016, Ch. 14, էջ 356-368:

⁴³ St' u W. U. Dressler, K. Dziubalska-Kořaczyk, R. Spina, Sources of markedness in language structures.// Folia Linguistica Historica XXII/1-2, 2001, էջ 103-135:

համակարգի բնորոշիչ հատկություններին: Յուրաքանչյուր լեզվի գերիշխող (այն է՝ կենսունակ և տիպային բարձր հաճախականություն ունեցող) օրինաչափությունները կազմում են այդ լեզվի համակարգի բնորոշիչ հատկությունները, որոնք սովորաբար համաբանական ընդհանրացման միտում են ցուցաբերում, եթե նույնիսկ դրանք համընդհանուր բնականության հարաչափերի տեսանկյունից այնքան էլ բնական ձևեր չեն: Ընդունված է ասել, որ նման դեպքերում համակարգային համահունչությանը կամ համակարգային բնականությանը նախապատվություն է տրվում համընդհանուր, վերհամակարգային բնականության⁴⁴:

Ջ. Գրինբերգը և այլ հետազոտողներ նշույթավորվածության հասկացությունը բնորոշում և դիտարկում են նաև մի շարք այլ հարաչափերի տեսանկյունից: Նշույթավորվածության արդի ըմբռնման հարցում հատկապես մեծ է Ջ. Գրինբերգի ներդրումը: Նա քերականական ձևերի հաճախականության հաշվարկ է կատարում սանսկրիտի, լատիներենի, ռուսերենի և ֆրանսերենի տեքստերի հիման վրա՝ ցույց տալով, որ կիրառահաճախականության որոշակի հարաբերակցություն է առկա քերականական ձևերի միջև, և որ քերականական հակադրությունների դեպքում ոչ նշույթավորված անդամը նշույթավորված անդամի համեմատությամբ սովորաբար աչքի է ընկնում բարձր կիրառահաճախականությամբ: Հետագա բազմաթիվ հետազոտություններ վերահաստատում են Գրինբերգի այդ դիտարկումը: Ըստ այդմ հայտնի է, որ ա) թվի քերականական կարգի պարագայում եզակին ավելի հաճախադեպ է, քան հոգնակին, իսկ երկակին հոգնակիից էլ ավելի ցածր հաճախականություն ունի, բ) ուղիղ հոլովածները ավելի հաճախագործածական են, քան թեք հոլովածները, գ) սահմանական եղանակն ավելի հաճախադեպ է, քան մյուս եղանակները, դ) ներկան ժամանակածներից ամենահաճախագործածականն է, ե) սահմանական եղանակի դեպքում առավել հաճախագործածական է եզ. 3-րդ դ. ձևը, իսկ հրամայական եղանակի դեպքում՝ եզ. 2-րդ դ. ձևը և այլն⁴⁵:

⁴⁴ St' u W. U. Wurzel, System-dependent morphological naturalness in inflection // W. U. Dressler, W. Mayerthaler, O. Panagl, W. U. Wurzel, նշվ. աշխ., էջ 59-98, W. U. Dressler, Naturalness and morphological..., էջ 461-471:

⁴⁵ St' u J. H. Greenberg, Language Universals: With Special Reference to Feature Hierarchies, reprinted ed., Berlin/New York, 2005 [1966], էջ 31-51, J. Bybee, Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form, Amsterdam/Philadelphia, 1985, էջ 50-54, 74-77, M. Haspelmath, Creating economical morphosyntactic patterns in language change // J. Good (ed.), Linguistic Universals and Language Change, Oxford University Press, 2008, էջ 188, 191-193:

Ոչ նշոյթավորված անդամի համար Գրինբերգի նշած մյուս առանձնահատկությունը համեմատաբար ավելի բարձր աստիճանի անկանոնությունն է նշոյթավորված անդամի նկատմամբ: Ընդ որում՝ այդ հանգամանքը պայմանավորված է ոչ նշոյթավորված անդամի բարձր կիրառահաճախականությամբ (տե՛ս նաև ստորև)⁴⁶:

Իհարկէ լեզվական նշոյթավորվածութեան դրսևորումները դիտարկելիս Գրինբերգը հաշվի է առնում նաև իր նախորդների, հատկապէս՝ Ռ. Յակոբսոնի առաջարկած բնորոշումները, դրանք են՝ ոչ նշոյթավորված անդամի երկիմաստ բնոյթը, նրա հաճախադէպ զրոյական ձևաբանական արտահայտությունը, նշոյթավորված անդամի դէպքում սինկրետիզմի համեմատաբար բարձր աստիճանը, և գործնականում ցույց է տալիս այդ տարբեր հատկանիշների սերտ փոխկապակցվածությունը: Այդուհանդերձ, նա կիրառահաճախականությունը դիտում է որպէս կարևորագոյն և առավել վստահելի ցուցիչ տվյալ հակադրութեան անդամների նշոյթավորված կամ ոչ նշոյթավորված կարգավիճակը պարզելու հարցում⁴⁷: Դրանով իսկ՝ Գրինբերգը էական փոփոխություն է մտցնում նշոյթավորվածութեան հասկացութեան ըմբռնման մեջ:

Ինչպէս տեսանք, նշոյթավորվածութեան սկզբնական (Տրուբեցկոյի և Յակոբսոնի) ըմբռնման համաձայն՝ նշոյթավորվածութեան հարաբերությունները դրսևորվում են միայն երկանդամ հակադրությունների պարագայում, ընդ որում *նշոյթավորված* եզրույթը սկզբնապէս նշանակում էր «օժտված՝ բնութագրվող որևէ հնչոյթային/իմաստային հատկանիշով»: Մինչդէռ Ջ. Գրինբերգը նշոյթավորված - ոչ նշոյթավորված հակադրությունը մեկնաբանում է կիրառահաճախականութեան տեսանկյունից՝ *նշոյթավորված* տերմինը գործածելով «ավելի սակավադէպ, ավելի քիչ հաճախադէպ», իսկ *ոչ նշոյթավորված* տերմինը՝ «ավելի հաճախադէպ» իմաստով: Բացի այդ, նշոյթավորվածութեան հարաբերությունը ըստ Գրինբերգի աստիճանական (սանդղակային) բնոյթ ունի և բնավ էլ չի ենթադրում երկանդամ հակադրություն: Օրինակ, անվանական թվի քերականական կարգի դէպքում նշոյթավորվածութեան հարաբերութեան սանդղակի վրա եզակի թիվը հանդէս է գալիս որպէս առավել ոչ նշոյթավորված, իսկ երկակի թիվը՝ որպէս ամենից նշոյթավորված անդամ, մինչդէռ հոգնակին ավելի նշոյթավորված է եզակիի, բայց ավելի քիչ նշոյթավորված է երկակիի նկատմամբ: Ընդ որում՝ այս երեք անդամների

⁴⁶ Տե՛ս J. H. Greenberg, նշվ. աշխ., էջ 29, 68-69. հմմտ. J. Bybee, Markedness: iconicity, economy, and frequency // J. Jung Song (ed.), The Oxford Handbook of Linguistic Typology, Oxford University Press, 2010, Ch. 7, էջ 134:

⁴⁷ Տե՛ս J. H. Greenberg, նշվ. աշխ., էջ 25-32, 65-67:

նշույթավորվածության աստիճանը համապատասխանում է նրանց կիրառահաճախականությանը, որի համաձայն՝ եզակին բնութագրվում է որպես ամենահաճախադեպ, հոգնակին՝ ավելի քիչ հաճախադեպ (less frequent), իսկ երկակին՝ ամենաքիչ հաճախադեպ⁴⁸:

Շեռագայում տարբեր հետազոտողների կողմից առաջարկվում են լեզվական նշույթավորվածության տարբերակման նաև այլ չափանիշներ, և *նշույթավորվածություն* տերմինը լեզվաբանության մեջ գործածվում է տարբեր իմաստներով⁴⁹: Բայց Ջ. Գրինբերգի նշած երկու հիմնական գործոնները՝ կիրառահաճախականությունը և տարածամանակյա գործընթացները, շարունակում են առանցքային դեր խաղալ ինչպես լեզվական երևույթների նշույթավորված կամ ոչ նշույթավորված կարգավիճակը պարզելու, այնպես էլ համաժամանակյա լեզվական ընդհանուր օրինաչափությունները (լեզվական ընդհանրույթները) բացատրելու հարցում⁵⁰:

Շարկ է նշել, որ անցյալ դարի 70-ական թթ. սկսած՝ ընդհանուր լեզվաբանական տեսության մեջ տեղի են ունենում մի շարք կարևոր զարգացումներ, որոնց շնորհիվ հաղթահարվում են սոսյուրյան երկու հիմնական՝ համաժամանակություն-տարածամանակություն և լեզու-խոսք հակադրությունները, և վերանայվում է դրանց փոխհարաբերությունը: Ըստ այդմ՝ հայտնի է, որ մի կողմից՝ համաժամանակյա օրինաչափությունները բացատրվում և լիովին հասկանալի են դառնում դրանց ձևավորման տարածամանակյա գործընթացների քննությամբ⁵¹, մյուս կողմից՝ լեզվական փոփոխությունների բնույթն ու ուղղվածությունը մեծապես պայմանավորված են համաժամանակյա կտրվածքում լեզվի գործառության (լեզվագործածության) առանձնահատկություններով⁵², իսկ վերջիններս, իրենց

⁴⁸ Տե՛ս *J. H. Greenberg*, նշվ. աշխ., էջ 31-32, 66-67:

⁴⁹ Տե՛ս *M. Haspelmath*, Against markedness (and what to replace it with) // *Journal of Linguistics*, 42, 2006, էջ 25-43, նաև՝ *J. Bybee*, Markedness..., էջ 135-142:

⁵⁰ Տե՛ս *J. Bybee*, Markedness..., էջ 142-146, *W. Croft*, Typology and Universals, 2nd edn., Cambridge University Press, 2003, էջ 110-117, *E. D. Moravcsik*, Introducing Language Typology, Cambridge University Press, 2013, էջ 243-274, *J. Bybee*, The diachronic dimension in explanation, In: *J. Hawkins* (ed.), Explaining Language Universals, Oxford, 1988, էջ 350-379, *J. Bybee*, Language change and universals // *R. Mairal*, *J. Gil* (eds.), Linguistic Universals, Cambridge University Press, 2006, էջ 179-194:

⁵¹ Տե՛ս *J. H. Greenberg*, Rethinking linguistics diachronically // «*Language*», Vol. 55, No 2, 1979, էջ 275-290, *J. Bybee*, The diachronic dimension..., էջ 350-379, *Նոյնի՛* Language change and universals..., էջ 179-194:

⁵² Տե՛ս *J. Bybee*, From usage to grammar: the mind's response to repetition. // *Language*, 82, 2006, էջ 711-733, *J. Bybee*, *C. Beckner*, Usage-based theory // *B. Heine*, *H. Narrog* (eds.), The Oxford Handbook of Linguistic Analysis, Oxford University press, 2010, էջ 827-855, *J. Bybee*, *C. Beckner*, Language use, cognitive processes and linguistic change // *C. Bower*,

հերթին, անմիջականորեն բխում են առավել արդյունավետ հաղորդակցման, լեզվախոսության և խոսքի ընկալման փոխկապակցված գործընթացի առավել արդյունավետ իրացման պահանջից⁵³: Այդ առումով *կիրառահաճախականությունը* (the frequency of use)՝ հոգելեզվաբանական և ճանաչողական գործընթացների վրա ունեցած իր հետևանքային ազդեցություններով, արդի լեզվաբանության մեջ դիտվում է որպես լեզվակառուցվածքի համաժամանակյա օրինաչափությունների և տարածամանակյա փոփոխությունների բնույթը և ուղղվածությունը պայմանավորող չափազանց կարևոր գործոն⁵⁴, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ լեզվական խնայողության միտումը նույնպես, որպես կանոն, գործում է լեզվական ձևերի բարձր կիրառահաճախականության դեպքում⁵⁵:

Ինչ վերաբերում է կիրառահաճախականության հետևանքային ազդեցություններին, նշենք, որ, օրինակ, ձևաբանական-համաբանական փոփոխությունների դեպքում այն պահպանիչ ազդեցություն է ունենում շնորհիվ այն բանի, որ կրկնությունը զորեղացնում է լեզվական ձևերի հիշողական մտապատկերները՝ դրանք դարձնելով առավել կայուն (դժվարփոփոխելի): Ուստի *լեզվական անկանոնությունները* (այն է՝ նախկին ձևաբանական և ձևահնչոյթային գործուն օրինաչափությունների վերապրուկային մնացորդները) հաճախագործաձևական ձևերում պահպանվում են համեմատաբար երկար այդ ձևերի հիշողական մտապատկերների զորեղության շնորհիվ: Մինչդեռ համեմատաբար սակավագործաձևական ձևերի փոխարեն հեշտությամբ համաբանական նոր ձևեր են կազմվում ավելի կենսունակ օրինաչափությունների հետևողությամբ: Բացի այդ, հարացույցի ներսում առավել հաճախագործաձևական ձևը հանդես է գալիս

B. Evans (eds.), The Routledge Handbook of Historical Linguistics, London and New York, 2015, էջ 503-518, W. Croft, Typology and Universals..., էջ 110-117:

⁵³ Տե՛ս E. D. Moravcsik, Introducing Language Typology, Cambridge University Press, 2013, էջ 243-274, J. A. Hawkins, Efficiency and Complexity in Grammars, Oxford University Press, 2004, *Նույնի՛* Cross-Linguistic Variation and Efficiency, Oxford University Press, 2014:

⁵⁴ Տե՛ս J. Bybee, From usage to grammar..., էջ 711-733, *Նույնի՛* Phonology and Language Use, Cambridge University Press, 2004 [2001], էջ 8-13, J. Bybee, P. Hopper (eds.), Frequency and the Emergence of Linguistic Structure, Amsterdam/Philadelphia, 2001, J. Bybee, C. Beckner, Language use, cognitive processes..., էջ 503-518, M. Haspelmath, Frequency vs. iconicity in explaining grammatical asymmetries. // Cognitive Linguistics 19(1), 2008, էջ 1-33:

⁵⁵ Տե՛ս M. Haspelmath, Creating economical morphosyntactic patterns in language change // J. Good (ed.), Linguistic Universals and Language Change, Oxford University Press, 2008, էջ 185-214:

որպես հիմնածն, և հարացույցի համաբանական համահարթեցումը սովորաբար տեղի է ունենում այդ հիմնածնի հենքի վրա⁵⁶:

Ի դեպ, լեզուներում ոչ նշույթավորված ձևերի հաճախադեպ գրոյական ձևաբանական արտահայտությունը, որը բացատրվում է խնայողության և հավելուրդայնությունից խուսափելու միտումով, դարձյալ պայմանավորված է կիրառահաճախականության պահպանիչ ազդեցությամբ, քանի որ տվյալ դեպքում առավել հաճախագործածական ձևը սովորաբար պահպանվում է անփոփոխ, իսկ ավելի սակավագործածական նշույթավորված ձև(եր)ը տարբերակիչ ցուցիչներ է(են) ստանում⁵⁷:

Նմանապես, եզակի-հոգնակի հակադրության մեջ եզակի ձևի ոչ նշույթավորված կարգավիճակը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ խոսքի մեջ իրական աշխարհի առարկաների և երևույթների մեծ մասը ավելի հաճախ անհատականացվում և հիշատակվում է եզակի ձևով: Դրա շնորհիվ եզակիությունը կազմում է այդ առարկաներին հատուկ իմաստի անմիջական մասը: Միևնույն ժամանակ լեզվական ձևերի բարձր կիրառահաճախականությունը սովորաբար հանգեցնում է արտասանական ջանքերի և լեզվական արտահայտության միջոցների խնայողության (economy), որը տվյալ դեպքում դրսևորվում է հաճախագործածական ձևերի գրոյական ձևաբանական արտահայտությամբ կամ նրանց համեմատաբար ավելի սակավաթիվ ձևույթային և հնչույթային կազմով⁵⁸:

Մինչդեռ խնայողության միտումի հակադիր միտումը՝ տրամագրային պատկերագրայնությունը, փորձում է որոշակի կառուցվածքային համապատասխանություն հաստատել լեզվական միավորների իմաստի և ձևի միջև: Ըստ այդմ՝ լեզվական ձևերի նշանակիչների ձևային փոխհարաբերությունը զուգահեռ է կամ տրամագրային կերպով (diagrammatically) արտացոլում է համապատասխան նշանակելիների իմաստային փոխհարաբերությունը⁵⁹: Այդ տեսանկյունից միանգամայն օրինաչափ և սպասելի է, որ, ասենք, գոյականների մեծ մասը, որոնց դեպքում եզակիությունը հանդես է գալիս որպես նրանց առարկայավերաբերական

⁵⁶ St' u J. Bybee, *Frequency of Use and the Organization of Language*, Oxford University Press, 2007, Introduction, էջ 10-11, Ch. 3, էջ 41-69, *Նույնի՝ Phonology...*, էջ 12, 113-116, *Նույնի՝ Morphology...*, էջ 49-78, 117-122, նաև՝ M. Haspelmath, A. D. Sims, *Understanding Morphology*, 2nd edn., Hodder Education, An Hachette UK Company, 2010, էջ 273-276:

⁵⁷ St' u M. Haspelmath, *Creating economical...*, էջ 207-210, նաև՝ J. Bybee, *Morphology...*, էջ 52-58, J. Bybee, *Markedness...*, էջ 144-145:

⁵⁸ St' u J. Bybee, *Markedness...*, էջ 143-146. հմմտ. M. Haspelmath, *Against markedness...*, էջ 47, M. Haspelmath, *Creating economical...*, էջ 185-214:

⁵⁹ St' u J. Bybee, *Frequency of Use and the Organization...*, Ch. 3, էջ 41-44, *Նույնի՝ Markedness...*, էջ 143:

(առարկայանիշ) իմաստի (referential meaning) անմիջական մաս, նոր իմաստային բաղադրիչ (այն է՝ հոգնակիություն) արտահայտելու համար սովորաբար համապատասխան ձևային փոփոխության է ենթարկվում: Մյուս կողմից, ուշագրավ է, որ որոշ լեզուներում մի խումբ գոյականների պարագայում, որոնց նշանակյալները իրական աշխարհում բնական կերպով հանդես են գալիս խմբերով կամ զույգերով, և որոնք խոսքի մեջ ավելի հաճախ հիշատակվում են հավաքական կերպով, հոգնակի ձևն է հանդես գալիս որպես եզակի-հոգնակի հակադրության ոչ նշույթավորված անդամ, այսինքն՝ որպես հիմնական ձև: Դա ակնհայտ երևում է այն բանից, որ ինչպես լեզվի պատմական զարգացման, այնպես էլ երեխաների կողմից լեզվի յուրացման գործընթացում այդ կարգի լեզվական ձևերի համաբանական համահարթեցումն ու կանոնավորումը տեղի է ունենում ոչ թե եզակի ձևի (ինչպես լինում է սովորաբար), այլ հոգնակի ձևի հիման վրա: Նշույթավորվածության ընդհանուր սկզբունքներից նմանատիպ շեղումները Պ. Տիրսման բնորոշում է որպես տեղային (մասնավոր) նշույթավորվածության (local markedness) արտահայտություն: Նա միևնույն ժամանակ նշում է, որ տեղային նշույթավորվածության սկզբունքը, որը մրցակցային հակադրության մեջ է գտնվում ընդհանուր նշույթավորվածության (general markedness) հիմնական սկզբունքի նկատմամբ, ոչ պարտադիր բնույթ է կրում և կարող է հաղթահարվել ընդհանուր նշույթավորվածության սկզբունքի կողմից⁶⁰: Ըստ այդմ՝ տեղային նշույթավորվածության սկզբունքը այս կամ այն լեզվում կարող է գործել, բայց կարող է նաև չգործել՝ ճնշվելով լեզվում առավել գերիշխող ընդհանուր նշույթավորվածության սկզբունքի կամ, Մ. Հասպելմաթի բնորոշմամբ, լեզվական համակարգային ճնշման միտումի կողմից⁶¹: Դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ տեղային նշույթավորվածության երևույթը լեզուներում ոչ միշտ է համապատասխան լեզվական արտահայտություն ստանում, իսկ դրա առանձին (սահմանափակ) դրսևորումները ընդհանուր նշույթավորվածության հիմնական սկզբունքից ընդամենը շեղումներ (բացառություններ) են ներկայացնում: Այդուհանդերձ, թե՛ ընդհանուր նշույթավորվածության սկզբունքը, թե՛ տեղային նշույթավորվածության սկզբունքը յուրովի հաստատում են լեզվական

⁶⁰ St'eu P. M. Tiersma, Local and general markedness // «Language», Vol. 58, No. 4, 1982, էջ 832-849:

⁶¹ St'eu M. Haspelmath, On system pressure competing with economic motivation // B. MacWhinney, A. Malchukov, E. Moravcsik (eds.), Competing Motivations in Grammar and Usage, Oxford University Press, 2014, էջ 197-208:

ձևերի նշույթավորված կամ ոչ նշույթավորված կարգավիճակը պայմանավորող գործոնների շարքում կիրառահաճախականության չափազանց կարևոր դերը. *ընդհանուր նշույթավորվածության սկզբունքը անմիջականորեն պայմանավորված է լեզվական միավորների նշանակյալների մեծագույն մասին, իսկ տեղային նշույթավորվածության սկզբունքը՝ նրանց մի առանձին (մասնավոր) խմբին բնորոշ լեզվագործածության բարձր հաճախականությամբ:*

Արդ, այս և նման բազմաթիվ փաստերը ակնհայտորեն ցույց են տալիս, որ լեզվական նշույթավորվածության երևույթի դրսևորումների մեծագույն մասը անմիջականորեն պայմանավորված է և հեշտությամբ բացատրվում է կիրառահաճախականության գործոնով⁶²:

Այսպիսով՝ Պրագայի լեզվաբանական դպրոցի շրջանակներում Ն. Տրուբեցկոյի կողմից առաջ քաշված նշույթավորվածության հասկացությունը իր հետագա զարգացման ընթացքում բովանդակային էական փոփոխության է ենթարկվել. *նշույթավորված* տերմինը, որը սկզբնապես նշանակում էր «օժտված՝ բնութագրվող որևէ հնչույթային/իմաստային հատկանիշով», արդի լեզվաբանական տեսության մեջ հիմնականում գործածվում է «առավել սակավադեպ, ոչ սպասելի, ոչ բնական, ճանաչողական առումով դժվար», իսկ *ոչ նշույթավորված* տերմինը՝ «առավել հաճախադեպ, սպասելի, բնական, ճանաչողական առումով դյուրին» իմաստով: Ընդ որում կիրառահաճախականությունը դիտվում է որպես լեզվական ձևերի նշույթավորվածության փոխհարաբերությունը պայմանավորող չափազանց կարևոր գործոն:

С. Р. Аветян – Понимание соотношения между маркированностью и частотностью употребления в современной лингвистике.

– Понятие маркированности, которое было введено в употребление Н. Трубецким в 1930-годах в контексте межязыкового изучения фонологических оппозиций, претерпело важные содержательные изменения в дальнейшем развитии и употреблялось в разных значениях в лингвистике. Первоначально, член оппозиции, характеризованный наличием какого-либо фонологического признака, был назван маркированным членом, а член, характеризованный его отсутствием, считался немаркированным. Иначе говоря, термин ‘маркированный’ в своем первоначальном значении обозначал ‘имеющий признак’, а термин ‘немаркированный’ – ‘лишенный признака’. Однако, теперь термин ‘маркированный’ очень часто употребляется в значении ‘необыкновенный,

⁶² St’u M. *Haspelmath, Against markedness...*, էջ 43-49, J. *Bybee, Markedness...*, էջ 142-146:

неожиданный, редкоупотребительный, неестественный, когнитивно трудный’, а термин ‘немаркированный’ – в значении ‘обыкновенный, ожидаемый, частоупотребительный, естественный, когнитивно нетрудный’. В тоже время многие лингвисты приводят доводы в пользу того, что частотность форм воздействует на их отношения маркированности. Следовательно, частотность является не просто одним из коррелятов маркированности, но в самом деле главным определяющим эффектом маркированности.

S. R. Avetyan – The Understanding of the Relationship Between Markedness and Frequency of Use in Modern Linguistics. – The concept of markedness introduced by N. Trubetzkoy in the context of a cross-linguistic study of phonological oppositions in the 1930s, has undergone essential content changes in the subsequent development and has been used in various senses in linguistics. Originally, the member of the opposition, characterized by the presence of a certain phonological feature, was called the ‘marked’ member, and the member characterized by its absence, was considered ‘unmarked’. To put it differently, the term ‘marked’ in its original sense meant ‘mark-bearing’ (merkmaltragend), and the term ‘unmarked’ meant ‘markless’ (merkmallos). However, now the terms ‘marked’ and ‘unmarked’ are very often used to mean ‘unusual, not expected, non-frequent, unnatural, cognitively difficult’ vs. ‘usual, expected, frequent, natural, cognitively easy’. At the same time most linguists argue that the frequency with which forms are used influences their markedness relations. Therefore, frequency is not just one correlate of markedness, but in fact the major determinant of markedness effects.